

Правоцентристська опозиція у боротьбі за владу (1903 – 1908 рр.): реалії болгарського внутрішньополітичного життя

На початку ХХ ст. статус опозиції у Болгарії не визначався окремим законом, але основні конституційні права і свободи (слова, зборів і т. д.) давали їй можливість виконувати свою головну функцію – контролювати роботу виконавчої гілки влади. Після відставки кабінету С. Данєва 1903 року і призначення нового уряду розпочався період політичної стабілізації у Болгарії, протягом якого в опозиції перебували всі політичні сили країни (окрім «стамболовістів») – «народняки», «цанковісти», «каравелісти», «радославовісти», створені відповідно 1904 і 1905 року Младоліберальна та Радикально-демократична партії, БЗНС, а також соціалісти, котрі 1903 року розкололися на Болгарську робітничу соціал-демократичну партію («тісні» соціалісти) і Болгарську робітничу соціал-демократичну партію («широкі» соціалісти). З них п'ять партій належало до правоцентристських¹ політичних сил – Народна, Прогресивно-ліберальна, Демократична, Ліберальна і Младоліберальна. До лівоцентристських три – БЗНС, БРСДП (ш. с.) та Радикально-демократична партія, а до ліворадикальних – БРСДП (т. с.).

Боротьбу опозиційних правоцентристських партій проти кабінетів «стамболовістів» можна поділити на три етапи. Перший тривав протягом другої половини 1903 року, коли ліберальна і консервативна опозиція назвала незаконним прихід до влади Народно-ліберальної партії та дала негативну оцінку організації виборів до XIII Звичайних народних зборів. Другий охоплював період з 1904 по 1906 рік. Тактична лінія противників уряду у цей час зводилася до різкої критики всіх невдач влади, які компрометували її.

---

¹ Правоцентристські партії – це політичні сили, ідеологія яких увібрала в себе елементи консерватизму і лібералізму.

Останній етап розпочався на початку 1907 року і завершився відставкою кабінету міністрів на чолі з П. Гудевим. Для цього періоду характерна активізація опозиційних політичних сил та створення реальних умов для усунення «стамболовістів» від влади.

Діяльність опозиційних правоцентристських партій у 1903 – 1908 роках знайшла широке відображення у болгарській історіографії², але до сих пір відсутні спеціальні роботи по цій проблематиці.

Участь Народно-ліберальної партії у формуванні уряду генерала Р. Петрова негативно зустріли всі правоцентристські партії, за винятком лібералів. «Народняки» були стурбовані можливістю переслідувань з боку своїх найзаклятіших супротивників. Незважаючи на ідейну близькість принципів внутрішньої політики двох найконсервативніших політичних сил, старі протиріччя і образи створили неподоланну стіну між ними. Представників Народної партії лякала можливість відміни законодавчих актів, прийнятих у 1894 – 1899 рр., і, як наслідок, зменшення ефекту від їхньої внутрішньополітичної діяльності. 30 жовтня 1903 р. «Мір» пише: «Сприяння «стамболовістів» встановленню особистого режиму – це голий факт, а генерал Р. Петров лише ховається за маскою безпартійного»³.

Найбільш лояльною до влади правоцентристською партією були «радославовісти». Вони зустріли з оптимізмом обіцянку активізувати зовнішню політику і реабілітувати міністрів уряду Іванчова – Радославова. Долаючи негативні наслідки партійного розколу, ліберали розпочали процес зближення з правлячою політичною силою. Таким чином вони намагалися з максимальним зиском для себе використати зміну влади. Партійні газети на своїх шпальтах захищали всі заходи кабінету. Невипадково хасковський ліберал Г. Славков писав у своєму листі до В. Радославова: ««Народні права» виходять з такими

² Йоцов Я. Буржуазная демократия в Болгарии 1879 – 1923 гг. // Etudes historiques. – София, 1970. – Т. 5. – С. 387-408; Саздов Д. Демократическата партия в България 1887 – 1908. – София: Наука и изкуство, 1987. – 316 с.; Николова В. Между консерватизма и либерализма: Народната партия, 1894 – 1920 г. – София: Витал, 2004. – 536 с.; Палангурски М. Либералната (радославистка) партия в системата на българската парламентарна демократия (ноември 1900 – юни 1904). – Велико Търново: Слово, 1995. – 207 с.

³ Миръ. – 1903. – 18 ноември.

хвалебними статтями про правлячу партію, так захищають скасування урядом Закону про державних чиновників, що навіть офіціоз не пише так офіціозно»⁴. Але, незважаючи на незадоволення значної частини однодумців, В. Радославов продовжував курс на зближення зі «стамболовістами». У такий спосіб він прагнув зайняти вигідну для своєї партії позицію. Наприкінці червня 1903 року під час третього конгресу лібералів делегати надали Центральному бюро право входити у комбінації з політичними силами, які «виступали за спільні інтереси народу і династії»⁵. Отже, В. Радославов отримав від своїх однопартійців санкцію на створення союзу зі «стамболовістами».

Проте, як виявилось, на шляху «радославовістів» до порозуміння з правлячою партією стояла суттєва перешкода. Міністр внутрішніх справ Д. Петков симпатизував угрупованню лібералів на чолі з Д. Тончевим, який, у свою чергу, робив усе можливе задля створення зі «стамболовістами» спільних передвиборчих списків кандидатів. Таким чином, лідери Народно-ліберальної партії, котрі були зацікавлені у послабленні лібералів, сприяли їхньому розколу.

У липні 1903 р. В. Радославов вирішив кардинально змінити курс своєї політичної сили. Він зважився йти на вибори самостійно, закликавши регіональні представництва лібералів докласти максимум зусиль для організації і проведення передвиборчої кампанії. Натомість Центральне бюро все ж дозволило деяким своїм діячам увійти в коаліцію зі «стамболовістами». Так, А. Арсенієв проходив по єдиному передвиборчому списку з провладними кандидатами у Добричі, Д. Андреев – у Цариброді, Ж. Бакалов – у Преславі, К. Ранков – у Варні⁶.

21 червня 1903 року 120 депутатів XII Звичайних народних зборів («народняки», «цанковісти», «каравелісти» і «молоді» демократи) звернулися з листом до князя, в якому засуджували скасування урядом Р. Петрова Закону

⁴ Цит. за: Палангурски М. Либералната (радославистка) партия в системата на българската парламентарна демокрация (ноември 1900 – юни 1904). – Велико Търново: Слово, 1995. – С. 166.

⁵ Там же.

⁶ Там же.

про державних чиновників. Після призначення дати нових парламентських виборів опозиціонери написали нового листа Фердинанду, де просили про аудієнцію, звертаючи увагу на зловживання уряду та можливу загрозу короні. Під ним поставили свої підписи І. Гешов, С. Данєв, А. Малінов і Т. Влайков. Про реакцію князя на це звернення невідомо, але факт його існування свідчить про те, що лідери опозиційних правоцентристських партій сприймали монарха як арбітра у політичній боротьбі. Згодом на сторінках більшості газет було надруковано звернення до Фердинанда, де висловлювалося сподівання на чесні та вільні вибори⁷. Заходи уряду засудили й ліві – соціал-демократи і Болгарська землеробська народна спілка. Дві правоцентристські політичні сили – Ліберальна партія і «молоді» ліберали залишалися лояльними до уряду⁸.

У листі Центрального бюро «прогресивних» лібералів до провінційних клубів йшлося про необхідність протидіяти беззаконням влади всіма легальними методами. Лідери партії також закликали регіональних представників звертатися до суду у випадку можливих зловживань з боку місцевої влади⁹.

Загалом перші акції протесту опозиції проти дій кабінету міністрів Р. Петрова, у тому числі й ті, якими планувалося схилити на свій бік князя, завершилися безрезультатно – Фердинанд не перешкоджав заходам уряду. Це змусило опозицію утриматися від кардинальних дій і перенести невдоволення з приміщення парламенту на сторінки преси.

Слід зазначити, що в офіційно задекларованому ставленні правоцентристських партій до кабінету міністрів Р. Петрова можна зустріти доволі суперечливі моменти. Так, протягом 1903 р. і пізніше опозиційні політичні сили не змогли юридично довести незаконність приходу до влади «стамболовістів», адже на початку ХХ ст. у Болгарії поступово встановилася практика зміни урядів монархом. Саме тому у Народних зборах і пресі

⁷ Николова В. Между консерватизма и либерализма: Народната партия, 1894 – 1920 г. – София: Витал, 2004. – С. 147.

⁸ Попов Ж. Проблеми на вътрешната политика на второто народнолиберално правителство (1903 – 1908) // Вътрешната политика на България през капитализма: 1878 – 1944. – София: Изд-во на БАН, 1980. – С. 91.

⁹ Централен държавен архив на Република България. – Ф. 134 к «А. Людсканов». – Оп. 1. – Д. 31. – Л. 1-2.

розгорнулися безплідні дискусії з цього приводу. «Народняки» утримувалися від критики на адресу князя Фердинанда та звертали увагу громадськості лише на те, що до складу уряду знову увійшли безпартійні міністри, а правляча партія не має більшості у парламенті¹⁰. Ліберали ж захищали «стамболовістів», підкреслюючи відповідальність усіх опозиційних політичних сил за існуючий у Болгарії недемократичний механізм зміни влади.

Коли 1903 року вибухнуло Ілінденсько-Преображенське повстання у Македонії та Південній Фракії, загострення болгарсько-турецьких стосунків привернуло увагу значної частини громадськості країни. На той час Болгарія була не готовою до рішучих заходів. Уряд Народно-ліберальної партії закликав європейські країни змусити Стамбул розпочати реформи у Македонії і припинити свавілля проти населення області. Після придушення повстання «стамболовісти» проводили доволі суперечливий зовнішньополітичний курс: з одного боку, вони неодноразово різко висловлювалися на адресу Туреччини; з іншого, вжили заходи для зближення з нею. Таким чином вони намагалися розв'язати македонську проблему без арбітражу Європи. Все це поставило уряд у невигідне становище перед опозицією. Народна і Прогресивно-ліберальна партії засудили кабінет Р. Петрова за його намагання вирішити болгарське національне питання у двосторонньому порядку без участі західноєвропейських держав і Росії. Демократи та ліберали звинуватили уряд у «туркофільському» курсі. На їхню думку, «стамболовісти» мали вжити більш рішучі заходи та використати військову силу для здобуття автономії Македонією.

Народна і Прогресивно-ліберальна партії виступали за мирне вирішення конфлікту й недопущення війни з Туреччиною. Вони звинувачували уряд у сприянні діяльності Внутрішньої македоно-одринської революційної організації (ВМОРО) та підкреслювали своє негативне ставлення до революційного шляху вирішення національної проблеми. Конструктивний

---

¹⁰ Дневници (стенографически) на XIII Обикновено народно събрание, I ред. сесия. – София, 1903. – С. 128.

діалог з Туреччиною за участю великих держав «народняки» і «цанковісти» вважали єдиним вірним шляхом¹¹.

Наступним яскравим прикладом боротьби опозиції проти політики кабінету міністрів Р. Петрова було протистояння навколо підготовки нових парламентських виборів. Народна, Прогресивно-ліберальна, Демократична партії та її ліве радикальне угруповання проголосили себе «об'єднаною опозицією». Разом вони розгорнули широку агітаційну кампанію¹².

Наприкінці серпня 1903 року Народна і Прогресивно-ліберальна партії підписали протокол про спільну діяльність під час виборів. Згідно з цим документом, дві політичні сили розподілили між собою сфери впливу. Так, «народняки» отримували перевагу у Софійській, Царибродській, Тетевенській, Радомирській та інших околіях, де «цанковісти» не були представлені своїми депутатами під час правління уряду С. Данєва. Прогресивно-ліберальній партії віддавалася першість у Тирновській, Врачанській, Оряхівській околіях. У більшості населених пунктів мандати розподілялися згідно з чисельністю місцевих представництв партій. Допускалися також спільні списки кандидатів обох політичних сил з демократами і радикалами¹³.

Під час підготовки виборів лідери Народної, Демократичної, Прогресивно-ліберальної партій подали приклад створення коаліції для своїх місцевих представництв. У Софії пройшли збори, де було вирішено скласти спільний для трьох політичних сил список кандидатів на чолі з І. Гешовим, доктором С. Данєвим і А. Маліновим. Але ініціатива керівництва знайшла підтримку лише у невеликих містах – Казанлику, Ямболі, Луковиті, Тетевені, Белоградчику, Балчику, Сливені¹⁴.

Вибори 19 жовтня 1903 р. закінчилися перемогою проурядової партії (132 депутатських мандата). «Народняки», «радославовісти», «каравелісти» і

¹¹ Николова В. Между консерватизма и либерализма: Народната партия, 1894 – 1920 г. – София: Витал, 2004. – С. 147.

¹² Саздов Д. Демократическата партия в България 1887 – 1908. – София: Наука и изкуство, 1987. – С. 227.

¹³ Иван Евстратиев Гешов: лична кореспонденция / Съст.: Р. Попов, В. Танкова. – София: Академично изд-во «Марин Дринов», 1994. – С. 111.

¹⁴ Саздов Д. Демократическата партия в България 1887 – 1908. – София: Наука и изкуство, 1987. – С. 227.

«цанковісти» отримали відповідно 25, 9, 7 і 6 місць у новому парламенті. Лише дві лівоцентристські політичні сили – Радикально-демократична група і Землеробська спілка – були представлені у XIII Звичайних народних зборах. Успіх «стамболовістам» забезпечили кілька чинників: згуртування значної частини виборців навколо проурядової партії через страх перед зовнішньополітичними ускладненнями; психологічний вплив на населення форсованої військової підготовки наприкінці передвиборчої компанії; протиріччя між «народняками», «цанковістами», «каравелістами» і радикалами; насилля і застосування поліції, за допомогою яких представники Народно-ліберальної партії ще більше схилили чашу терезів на свою користь.

Відносний успіх «радославовістів» на виборах (9 мандатів і друге місце серед опозиційних політичних сил) виявився непоказовим. Серед усіх членів їхньої фракції лідера партії В. Радославова підтримували лише П. Пешев, А. Арсенієв, Н. Свиначов. На Ж. Бакалова і Н. Ранкова Центральне бюро лібералів не могло повністю розраховувати. Інші депутати належали до прихильників Д. Тончева – угруповання, яке поступово перетворювалося в окрему політичну силу¹⁵.

Після того, як 2 листопада 1903 року розпочала свою роботу перша чергова сесія XIII Звичайних народних зборів, опозиційні депутати (представники фракцій «народняків», «цанковістів», «каравелістів» і лівих) систематично критикували заходи парламентської більшості. Вони виступали з довготривалими промовами з усіх, навіть несуттєвих, питань. Їхня поведінка не подобалась уряду. За ініціативою Д. Петкова було розроблено нові правила роботи народних представників у парламенті, які обмежили кількість можливих виступів депутатів по кожному окремому питанню¹⁶. 12 грудня на знак протесту проти цього заходу уряду опозиційні депутати на 28 днів залишили парламент¹⁷. Проте ця акція не вплинула на парламентську більшість, яка

¹⁵ Палангурски М. Либералната (радославистка) партия в системата на българската парламентарна демокрация (ноември 1900 – юни 1904). – Велико Търново: Слово, 1995. – С. 166.

¹⁶ Научен архив при Българска академия на науките. – Сборник на документи № 9. – Оп. 2. – Д. 58. – Л. 1.

¹⁷ Дневници (стенографически) на XIII Обикновено народно събрание, I ред. сесия. – София, 1903. – С. 1035.

продовжувала працювати. Навпаки, відсутність опозиції дозволила «стамболовістам» швидше приймати законодавчі рішення. Громадськість розцінила цей демонстративний крок як прояв безсилля¹⁸.

Восени 1903 р. ліберали переживали кризу. Фракції В. Радославова і Д. Тончева, незважаючи на гостру потребу в об'єднанні через невелике представництво у парламенті, працювали не узгоджено. Єдиним компромісом, якого вдалося досягти, була домовленість не діяти відкрито один проти одного. Після того, як було закрито судову справу міністрів уряду Т. Іванчова, а відповідачів виправдано, обидві фракції лібералів підтримували більшість законопроектів кабінету і нечасто втручались у суперечки¹⁹.

Наприкінці 1903 р. завершився перший етап боротьби опозиційних правоцентристських партій проти уряду. Для «народняків», «каравелістів», «цанковістів» і «радославовістів» він був безрезультатним, оскільки опозиція так і не знайшла підтримки серед громадян країни та не змогла створити єдиного фронту, який би ефективно конкурував зі «стамболовістами».

Протягом 1904 – 1906 рр. правоцентристська опозиція діяла у дещо інших умовах. «Стамболовістський» уряд змінив політику практично в усіх сферах життя. Законодавчі заходи у господарській, фінансовій, соціальній, військовій, культурно-просвітницькій галузях об'єктивно сприяли розширенню соціальної бази уряду та зміцнювали його позиції. Все це зменшувало результативність боротьби опозиційних партій проти заходів Ради міністрів.

Найактуальніша діяльність уряду і парламентської більшості стосувалася державних фінансів. Протягом 1903 – 1904 рр. «стамболовісти» впровадили нові фіскальні закони, які стосувалися введення акцизу на ракію та монополії на спирт і сіль. Вони розвивали податкову систему, використовуючи досвід європейських країн. Всі ці заходи сприяли стабілізації фінансової системи Болгарії, збільшенню бюджету і соціальних витрат.

---

¹⁸ Саздов Д. Демократическата партия в България 1887 – 1908. – София: Наука и изкуство, 1987. – С. 227.

¹⁹ Дневници (стенографически) на XIII Обикновено народно събрание, I ред. сесия. – София, 1903. – С. 359.

Опозиція усвідомлювала корисність вищезазначених реформ, але, поряд з цим, використовувала недоліки фінансової політики як привід для агітації проти уряду. Протягом 1904 року «цанковісти» критикували запроваджену владою систему непрямих податків, називаючи її безперспективною²⁰. «Народняки» ж постійно наголошували на небезпеці великого дефіциту державного бюджету. Проте згодом стало зрозуміло, що песимістичні прогнози опозиції не виправдовуються.

Головне місце у господарській програмі уряду «стамболовістів» посідала політика протекціонізму щодо вітчизняної індустрії і торгівлі, впровадження нового більш досконалого митного тарифу, підготовка торгівельних угод з іншими державами на вигідних для Болгарії умовах. Всі ці заходи не викликали серйозного незадоволення з боку опозиційних правоцентристських партій. Так, «каравелісти», «цанковісти», «радославовісти» і «молоді» ліберали голосували за новий Закон про підтримку вітчизняної торгівлі й індустрії. Лише Народна партія, керуючись притаманним їй консерватизмом і честолюбством, засудила його (старий Закон було прийнято за часів правління уряду «народняків»). 31 жовтня 1906 року у Народних зборах Т. Теодоров зробив заяву, в якій назвав новий закон недосконалим і неспроможним дати позитивні для країни результати. Він скептично поставився до торгівельних угод, укладених урядом «стамболовістів», та звернув увагу депутатів на той факт, що влада не підписала відповідних договорів з Австро-Угорщиною і Туреччиною²¹. Натомість ще 22 січня 1905 року фракції опозиційних правоцентристських партій разом з парламентською більшістю підтримали законопроект про захист жіночої й дитячої праці. Отже, модерні ініціативи кабінету міністрів у більшості випадків не викликали невдоволень його опонентів.

²⁰ Дневници (стенографически) на XIII Обикновено народно събрание, II ред. сесия. – София, 1904. – С. 218.

²¹ Кьосев Х. Второто Стамболовистко правителство и икономическото съперничество между Германия и Австро-Унгария за българския пазар (1903 – 1908 г.) // Българско-германски отношения и връзки. – София, 1972. – Т. I. – С. 145.

Серйозної критики зазнали урядові проекти залізничного будівництва. Представники фракцій «народняків», «каравелістів», «цанковістів» і «радославовістів» неодноразово звинувачували владу у відмиванні коштів, які виділялися для розширення мережі залізничних шляхів. Так, опозиція виступила проти не вигідного для Болгарії проекту лінії Велико Тирново – Трявна – Боруштиця, а уряд, щоб догодити французьким підприємцям, наполягав на ньому²².

По жодному з питань не було такого розмаїття думок серед партій, як з проблем, що стосувались армії. Проти збільшення її чисельності виступали всі ліві політичні сили країни. Правоцентристи ж в цілому підтримували курс на мілітаризацію, але при цьому звинувачували уряд у деяких прорахунках. Так, «народняки» і «цанковісти» критикували кабінет міністрів за форсовані темпи переозброєння, що вимагали непосильних для державного бюджету витрат. «Каравелістів», «радославовістів» і «тончевістів» не задовольняло повільне, на їхню думку, реформування армії. Останні перетворилися на запеклих прибічників ідеї реалізації національного об'єднання за допомогою збройних сил²³.

Під час свого правління «стамболовісти», як найпослідовніші союзники князя Фердинанда, зробили чимало для посилення його впливу і розширення влади. 1904 року вони ухвалили Закон про захист голови держави від нападок преси. Уряд Народно-ліберальної партії значно збільшив суму, що виділялася з бюджету для утримання княжого двору.

У січні 1907 року «стамболовісти» прийняли новий Закон про анархістів. Крім того, вони значно розширили штат поліції та створили її таємний підрозділ (березень 1907 р.). Проти цих заходів уряду виступили всі опозиційні політичні сили. Втім зазначимо, що «радославовісти» і «тончевісти» ставилися до них лояльніше, ніж «народняки», «цанковісти» і «каравелісти».

²² Дамянов С. България във френската политика (1878 – 1918). – София: Изд-во на БАН, 1985. – С. 199.

²³ Янчев В. Армия, обществен ред и вътрешна сигурност: Българският опит 1879 – 1912. – Велико Търново: ИФ-94, 2006. – С. 57.

На початку 1904 року «радославівісти» поступово дистанціювалися від провладної партії. Провал на часткових парламентських виборах дав їм привід для звинувачень уряду у махінаціях. У відповідь Д. Петков нагадав В. Радославову, що «...ніколи не відчував ворожості до лібералів». «Я й без махінацій мав би абсолютну більшість у Народних зборах, – писав міністр внутрішніх справ, звертаючись до лідера «радославівістів», – тому у мене не було причин застосовувати під час додаткових виборів нелегальні засоби, особливо проти Вас»²⁴. Але виправдань виявилось недостатньо для відновлення добрих стосунків між партіями, адже Р. Петров і Д. Петков не враховували інтересів «радославівістів» під час розподілу чиновницьких посад.

У другій половині 1904 р. ліберали почали діяти самостійно. Поступово до них повернулися притаманні їм специфічні риси; вони вийшли з громадської і юридичної ізоляції та дедалі частіше виступали зі своїм тлумаченням різних проблем. Кризу, пов'язану з відцентровими тенденціями всередині партії, було подолано.

Наприкінці червня 1904 р. «радославівісти» затвердили свою чергову програму – одну з найліберальніших серед усіх правоцентристських сил Болгарії. Цей документ передбачав «за умови сприятливої ситуації розширення демократичних прав і свобод, відображених у Конституції»²⁵. «Радославівісти» почали відкрито обговорювати можливість глибоких реформ політичної системи та висувати навіть деякі помірковані соціалістичні гасла на кшталт «безкоштовна освіта, медична допомога, кооперація» і таке інше.

На припинення кризи у Ліберальній партії, як це не дивно, вплинуло юридичне оформлення 25 квітня 1904 року «молодими» лібералами («тончевістами») своєї окремої політичної сили. Саме тоді прибічники Д. Тончева ухвалили статут нової партії, яка, до речі, заради залучення до своїх лав «радославівістів» залишила стару назву – «Ліберальна». Ця подія

²⁴ Цит. за: Палангурски М. Либералната (радославистка) партия в системата на българската парламентарна демокрация (ноември 1900 – юни 1904). – Велико Търново: Слово, 1995. – С. 168.

²⁵ Цит. за: Програми, програмни документи и устави на буржоазните партии в България 1879 – 1918 / Съст.: В. Николова и Д. Саздов. – София: Наука и изкуство, 1992. – С. 128.

остаточно поклала край невизначеності й припинила хаотичні дії членів колись однієї політичної сили²⁶.

Нова партія утворилася на базі угруповання «іванчовістів» – правого крила лібералів, яке на початку ХХ століття дистанціювалося від В. Радославова та зблизилося з Фердинандом. Т. Іванчов і Д. Тончев залишалися друзями і протягом 1900 – 1904 рр. підтримували тісний зв'язок між собою. Це видно з їхнього листування²⁷. Отже, до складу нової Младоліберальної партії увійшли всі незадоволені політикою В. Радославова під час перебування лібералів при владі та в опозиції. На їхню думку, колишній міністр внутрішніх справ зробив все заради втрати його політичною силою престижу і популярності. Соціальний склад нової партії, який представляли торговці, промисловці, заможні селяни й різні прошарки інтелігенції, був ідентичним «радославовістському». Щодо ідеології партії, то, судячи з ухваленої 21 жовтня 1907 року програми, вона теж мало чим відрізнялася від ідеології «радославовістів». Як і їхні вчорашні однопартійці, младоліберали були прихильниками принципів конституціоналізму і демократії, виступали за проведення реформи самоврядування, освіти, фінансової системи, децентралізацію. Але Младоліберальна партія, на відміну від «радославовістів», не висувала таких кардинальних гасел, як внесення демократичних змін до Конституції та не пропонувала введення безкоштовної освіти і медичної допомоги. Тобто, «тончевісти» були більш поміркованими, ніж «радославовісти».

Протягом 1904 – 1906 рр. особливу увагу з боку опозиції привертала зовнішня політика уряду «стамболовістів». Найсерйознішим об'єктом критики стали болгарсько-турецькі стосунки. Тривалий час провладну партію звинувачували у «туркофільстві» і нерішучості щодо захисту болгарського населення Османської імперії. Всі опозиційні партії одностайно вимагали відмовитися від усілякого зближення з Туреччиною та наполягали на вирішенні

²⁶ Палангурски М. Либералната (радославистка) партия в системата на българската парламентарна демокрация (ноември 1900 – юни 1904). – Велико Търново: Слово, 1995. – С. 101.

²⁷ Научен архив при Българска академия на науките. – Ф. 57 к «Д. Тончев». – Оп. 1. – Д. 99. – Л. 1-3.

македонської проблеми за сприяння великих держав. При цьому «народняки», «цанковісти» і «каравелісти» з 1905 р. стали прибічниками неквапливості та поміркованості у цьому питанні, адже Росія не мала змоги допомогти Болгарії через війну на Далекому Сході з Японією²⁸.

Чимало полеміки між правоцентристськими партіями викликали болгарсько-сербські відносини. З одного боку, опозиція зустріла схвальними висловами підписаний 1905 року митний союз; з іншого – вона звинуватила уряд в ігноруванні македонської проблеми під час діалогу з Белградом. На думку демократів, болгарський уряд мав змусити Сербію відмовитися від своїх претензій на цю область²⁹.

«Народняки», «цанковісти», «каравелісти», «радославовісти» і «тончевісти» критикували уряд за його пасивність на міжнародній арені. Опозиційні партії вважали необхідним рішуче виступити проти дій сербських і грецьких четників у Македонії та вимагали від влади засудити пропаганду, яку вели Белград і Афіни у цій області.

Наприкінці 1904 року за ініціативи Народної партії правоцентристські опозиційні сили розпочали спроби створити спільний блок, головною метою якого мало стати усунення «стамболовістів» від влади. 14 жовтня на ювілейному конгресі з нагоди десятиріччя партії лідер «народняків» І. Гешов закликав опозицію до об'єднання³⁰.

У першій половині грудня 1904 року Г. Начович, який на той момент активно співпрацював з Народною партією, розробив проект, де виклав основні цілі та завдання блоку «народняків», «цанковістів» і «радославовістів». За його задумом, вищевказані партії на шість років об'єднувалися в одну політичну силу, після чого знову отримували свободу дій; їхні ж лідери мали відмовитися від особистих прагнень; керівну роль у блоці брав на себе Центральний комітет, до складу якого увійшли б провідні «народняки», «цанковісти» і «радославовісти». Головною метою альянсу проголошувалося «виправлення

²⁸ Дневници (стенографически) на XIII Обикновено народно събрание, II ред. сесия. – София, 1904. – С. 163.

²⁹ Там же.

³⁰ Иванъ Евстратиевъ Гешовъ: Възгледи и дѣйность. – София: Предворна печатница, 1926. – С. 129.

помилки, зроблених княжим кабінетом міністрів, та встановлення порядку, чесності й законності». Г. Начович розробив і тактику блоку, згідно з якою союзники мали «за шість років змусити князя відмовитися від послуг «стамболовістів» та довірити створення нового уряду союзникам».

Але всі ці плани виявилися марними. Вже через кілька днів після створення блоку між трьома партіями виникла гостра дискусія навколо питання про тактику у випадку швидкої відставки уряду Народно-ліберальної партії. За цих обставин «цанковісти» і ліберали прагнули раніше вийти зі складу блоку. Їхні наміри спричинили кризу у політичному альянсі.

Монарх, який був проти створення сильного опозиційного блоку правоцентристських партій, дуже вдало використав ці протиріччя. Під час приватної розмови з С. Данєвим він натякнув, що Прогресивно-ліберальна партія знову увійде до складу уряду. Щось подібне Фердинанд пообіцяв і А. Ляпчеву – одному з лідерів демократів. Згодом «цанковісти», окрилені думкою про своє повернення до влади, вийшли зі складу опозиційного блоку – ідея Г. Начовича провалилась. У листі Центрального бюро Прогресивно-ліберальної партії до провінційних осередків, датованому 5 серпням 1905 р., міститься заклик не вступати у союзи з іншими політичними силами, а брати участь у майбутніх виборах до окружних рад самотійно³¹.

Створити політичний блок намагалися й ліві партії. Так, радикали у 1906 р. активно обговорювали можливість об'єднання зусиль з демократами у боротьбі проти уряду. Для цього вони ініціювали переговори з Н. Мушановим і А. Ляпчевим. Проте «каравелісти», які не залишали надії на швидке повернення до влади, несерйозно поставилися до пропозицій радикалів, розуміючи, що союз з лівою партією може позбавити їх прихильності князя.

Таким чином, спроби опозиційних правоцентристських партій створити політичний блок завершилися безрезультатно. Головними причинами цього були несприятлива для повалення уряду «стамболовістів» ситуація в країні та

---

³¹ Централен държавен архив на Република България. – Ф. 134 к «А. Людсканов». – Оп. 1. – Д. 307 – Л. 3.

особисті цілі й амбіції лідерів «народняків», «цанковістів», «каравелістів» і «радославовістів», що заважали спільним діям.

Боротьбу правоцентристської опозиції проти уряду Народно-ліберальної партії у 1904 – 1906 рр. можна вважати провальною. Незважаючи на зовнішньополітичні невдачі «стамболовістів», зростання зловживань значними грошовими коштами під час залізничного будівництва та військового постачання і обмеженість соціальних програм, успіхи кабінету міністрів, що знайшли своє втілення в економічному піднесенні, виключали можливість створення антиурядового настрою серед громадськості, а відтак звели нанівець спроби організувати успішний опозиційний політичний блок.

Враховуючи популярність «народних» лібералів, 22 жовтня 1906 року князь Фердинанд звільнив з посади голови Ради міністрів генерала Р. Петрова і призначив на його місце лідера «стамболовістів» міністра внутрішніх справ Д. Петкова. Так монарх прагнув зміцнити авторитет уряду та згуртувати його. Цей крок викликав незадоволення з боку опозиції, адже ще більше посилив вплив правлячої Народно-ліберальної партії. «Народняки» розцінили зміну прем'єра як неприємну для себе ознаку, тому що князь не поспішав з усуненням «стамболовістів» від влади.

Наприкінці грудня 1906 р. Центральне бюро Ліберальної партії звернулося до своїх місцевих представництв з проханням зібрати кошти для того, щоб газета «Народні права» могла виходити кожного дня. Метою подібного заходу була більш ефективна боротьба з «режимом, який нищить усі конституційні свободи у Вітчизні»³².

Отже, прорахунки уряду на міжнародній арені, страйк залізничників у грудні 1906 року, закриття університету й звільнення його викладачів на початку січня 1907 року – все це стало сигналом для переходу опозиційних партій до активних дій.

«Народняки» і ліберали використали події 3 січня для дискредитації «стамболовістів». На сторінках своєї преси вони підкреслювали, що під час

³² Централен държавен архив на Република България. – Ф. 401 к «Либерална партия». – Оп. 1. – Д. 40. – Л. 1.

відкриття Народного театру свистом супроводжувалася не поява самого Фердинанда, а влада в особі представників Народно-ліберальної партії. Голова держави розумів, що закриття урядом університету негативно позначилося не тільки на іміджі «стамболовістів», а й дискредитувало його в очах громадськості. Саме тому на початку 1907 року ставлення князя до правлячої партії погіршилося.

У першій половині січня за ініціативою «народняків» було створено «патріотичний блок», до якого приєдналися дві інші правоцентристські партії – Прогресивно-ліберальна і Демократична, а також ліві політичні сили – радикали і соціал-демократи («широкі»). Програма нового блоку ґрунтувалася на існуючому з 1904 року проекті Г. Начовича. Її головними завданнями було: 1) усунення від влади уряду «стамболовістів»; 2) створення нового кабінету міністрів з представників партії або групи партій, які були б спроможні виконати попередній пункт програми; 3) встановлення конституційно-парламентського управління та скасування всіх законів уряду «народних» лібералів.

Таким чином, партії, котрі взяли участь у створенні «патріотичного блоку», чітко не визначили своїх дій після відставки уряду Д. Петкова. Вони не домовились, які політичні сили увійдуть до складу нового кабінету міністрів, що свідчить про глибокі протиріччя між союзниками. Ініціативу «народняків» не підтримали дві ліві партії – «тісні» соціалісти і БЗНС, ідеологічні засади яких були далекими від цілей та завдань членів альянсу. До блоку не увійшли ліберали і «молоді» ліберали. «Радославовістів» зупинило негативне ставлення Фердинанда до цього політичного союзу. «Тончевісти» ж вважали, що «патріотичний блок» непотрібний, адже відставка уряду Д. Петкова була лише справою часу.

На початку 1907 р. як «радославовісти», так і «тончевісти» переживали не найкращі часи. Перші страждали від системної кризи, другі знаходилися на стадії свого становлення. У статті одного з членів Ліберальної партії під назвою «Чи маємо дисципліну у партії?» йдеться про негативні явища серед

«радославовістів» – децентралізацію управління, незадовільний зв'язок центрального клубу з місцевими бюро. Автор статті пропонував більше уваги приділяти підбору кадрів, суворо підходити до порушників дисципліни³³.

Створення «патріотичного блоку» і зростання антидинастичних настроїв серед громадськості змусили діяти Фердинанда. З метою розколу союзу опозиційних партій він запропонував владу демократам. «Каравелісти» погодилися на пропозицію князя і 18 січня вийшли зі складу блоку. Щоб виправдати свої дії, демократи вигадали несерйозні звинувачення на адресу вчорашніх союзників. Вихід «каравелістів» з «патріотичного блоку» не виправдав сподівань монарха, адже союз опозиційних партій не розпався, а інші політичні сили виявили стійкість та активізували боротьбу проти уряду.

Протягом 1905 і 1906 років ліве крило демократів остаточно оформилося в окрему лівоцентристську партію – Радикально-демократичну, яка залишилась у складі опозиційного блоку. На шпальтах своєї газети «Демократ» вона постійно підкреслювала різницю між нею і «каравелістами». Так, національне питання радикали пропонували вирішити мирним шляхом (надалі планувалося створення Балканської конфедерації)³⁴, виступали за впровадження прогресивного податку та республіканського устрою.

З другої половини січня 1907 року об'єднана опозиція взялася до методичного і цілеспрямованого розхитування основ «стамболовістського» кабінету міністрів – влаштовувалися мітинги, князю надсилалися телеграми з вимогами усунути Народно-ліберальну партію від влади, відмінити консервативні закони та відновити роботу університету. Протягом січня і лютого антиурядові акції пройшли у Софії, Сливені, Старій Загорі, Шумені, Пазарджику і Кюстендилі. Для розгону демонстрантів кабінет міністрів неодноразово застосовував поліцію і війська. У деякий місцях подібні методи уряду призвели до трагедій. Так, у Велико Тирново і селі Стражиця були жертви, а у Старій Загорі лідер Прогресивно-ліберальної партії С. Данєв дивом

³³ Централен държавен архив на Република България. – Ф. 401 к «Либерална партия». – Оп. 1. – Д. 12. – Л. 76-79.

³⁴ Демократъ. – 1905. – 8 май.

врятувався від натовпу прихильників «стамболовістів». Таким чином, уряд поступово втрачав рівновагу. Застосування насилля не тільки не зупинило опозицію, а й стимулювало її дії, адже громадськість чим далі більше співчувала «патріотичному блоку».

Кульмінацією боротьби об'єднаної опозиції проти уряду стало вбивство 26 лютого 1907 року прем'єр-міністра Д. Петкова. Замах здійснив юнак з Відину, який, за словами болгарського історика Ж. Попова, мав тісні зв'язки з Народною партією і фінансувався опозиційною газетою «Балканська трибуна». «Безперечно, «народняки» причетні до вбивства»³⁵, – зазначав у своїй телеграмі до Фердинанда начальник таємної канцелярії Д. Добрович. Напередодні трагедії редактор газети «Балканська трибуна» І. Ікономов заявляв, що у випадку невдалої спроби «народняків» усунути уряд мирним шляхом, вони проллють кров. Газета «Ден» попереджала про можливість повторення Д. Петковим долі С. Стамболова. Прямих же доказів причетності представників Народної партії до вбивства прем'єр-міністра виявлено не було. Після втрати свого лідера «стамболовісти» внесли обмеження до Закону про пресу й підсилили поліцейський апарат. Але цими заходами вони не тільки не вгамували опозицію і не повернули собі довіру князя, а й остаточно налаштували проти себе громадськість.

Перші ознаки урядової кризи спричинили суперечки серед членів «патріотичного блоку». Лідери партій ніяк не могли вирішити, хто має формувати наступний уряд. Цими протиріччями вкотре вдало скористався Фердинанд. Наприкінці травня 1907 року він запропонував «цанковістам» разом з демократами увійти до складу коаліційного кабінету міністрів. Лідери Прогресивно-ліберальної партії погодились і вивели свою політичну силу зі складу опозиційного блоку.

Таким чином, наприкінці весни 1907 року «патріотичний блок» остаточно розпався. Між «народняками», з одного боку, та «цанковістами» і

---

³⁵ Попов Ж. Буржоазните опозиционни партии и второто народнолиберално правителство (1903 – 1908 г.) // Исторически преглед. – 1982. – № 1. – С. 57.

«каравелістами», з іншого, розгорнулася газетна війна, в якій кожна з політичних сил не цуралася різких звинувачень та наклепів. Демократи і «прогресисти» неодноразово заявляли про неможливість створення владної коаліції з партією, яка має діаметрально протилежні з ними погляди та ідеологію. У відповідь «народняки» звинувачували своїх учорашніх союзників у зраді ідеалам заради влади³⁶. Як виявилось, опозиційні партії створювали альянс з єдиною метою – отримання влади. Задекларовані у програмі цілі та завдання так і не були виконані, адже «стамболовісти» поки що залишалися керівною політичною силою. Але «патріотичний блок» зіграв важливу роль у дискредитації Народно-ліберальної партії. Протягом перших п'яти місяців 1907 року популярність і авторитет провладної політичної сили невпинно падали, чому сприяла вдала антиурядова агітація об'єднаної опозиції.

З травня по листопад 1907 року партії, яким князь пообіцяв участь у формуванні нового кабінету міністрів, а також політичні опоненти «стамболовістів» терпляче чекали на відставку уряду. 15 листопада розпочала свою роботу п'ята сесія XIII Звичайних народних зборів. Саме тоді стало зрозуміло, що кабінет міністрів П. Гудєва залишиться при владі. Опозиція вибухнула невдоволенням. У перші дні роботи чергової сесії парламенту вона організувала масові мітинги. Газета Прогресивно-ліберальної партії «Болгария» писала: «Осінні події показали як мало потрібно зусиль, щоб організувати масові маніфестації проти теперішнього уряду. Для цього необхідно лише кілька свідомих людей. Справжня мета маніфестацій – засудити політику кабінету міністрів з університетського питання».

Для розгону демонстрантів уряд знову застосував поліцію і війська. Політична ситуація в країні стала напруженою, тому наприкінці 1907 року Фердинанд остаточно вирішив усунути «стамболовістів» від влади. 8 січня 1908 року за його рекомендацією уряд П. Гудєва пішов у відставку, поступившись виконавчою владою демократам. Так закінчився третій етап

---

³⁶ Николова В. Между консерватизма и либерализма: Народната партия, 1894 – 1920 г. – София: Витал, 2004. – С. 174.

боротьби правоцентристської опозиції проти кабінету Народно-ліберальної партії, під час якого політичні опоненти «стамболовістів» застосували широке різноманіття засобів – від звичайної агітаційної роботи до створення «патріотичного блоку».

Таким чином, протягом п'ятирічного правління «стамболовістів» саме правоцентристські партії перебували в авангарді опозиції. Ліві у цей період все ще залишались у тіні. В основі політичного протистояння між Народно-ліберальною партією і опозицією була не лише боротьба за найвищі державні посади, а й різні погляди щодо державного управління, економіки, національного питання, зовнішньої політики і т. д.